

УДК 336.71

Богдан АДАМИК

ІНСТИТУЦІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Резюме. Систематизовано теоретико-методологічні та організаційно-методичні питання сучасного стану організації державного регулювання банківської діяльності в Україні, виходячи з положень теорії інституціоналізму. Поглиблено теоретичну сутність дефініції «інституція» з позиції регулятивної ролі інституцій. Розмежовано трактування понять «інституція» та «інститут». Обґрунтовано, що методологія пізнання інституційних змін може виступати основою теоретичного пізнання та дослідження інституційної організації регулювання банківської системи України. Здійснено аналіз інститутів регулювання банківської сфери, виходячи з їх поділу на дві основні групи. Запропоновано при формуванні моделі державного регулювання діяльності фінансових посередників в Україні враховувати досвід країн Євросоюзу, зокрема поетапно трансформувати інституційну основу регулювання діяльності банків у напрямку виокремлення макропруденційного і мікропруденційного регулювання.

Ключові слова: державне регулювання, банківський нагляд, регулювання діяльності банків, макропруденційний нагляд, мікропруденційний нагляд, центральний банк, інституційна структура.

Bogdan ADAMYK

INSTITUTIONAL ORGANIZATION OF STATE REGULATION OF BANK'S ACTIVITY

Summary. The theoretical, methodological and methodical questions of the current state of government regulation of banking activities in Ukraine, based on the theory of institutionalism are discussed. The theoretical essence of the definition «institution» from the position of the role of regulatory institutions are made. The interpretation of the terms «institution» and «institute» are divided. Proved that the methodology of knowledge of institutional change may be the basis of theoretical knowledge and the study of institutional regulation of the banking system of Ukraine in the conditions necessary for economic and institutional transformations of the post-crisis banking system. The analysis of the regulation of banking institutions, based on their division into two main groups, namely: the authorities, which has the power to create the laws for the banking sector; institutions, whose functions are directly related to the regulation of banks and banking supervision. Based on analyzing the advantages of building institutional regulation of financial intermediaries in the European Union proposed the formation of a model of state regulation of financial intermediaries in Ukraine consider the experience of European Union countries, including phased transform institutional framework regulating the activities of banks orientated on micro-prudential and macro-prudential regulation. Emphasized the importance of coordination of banking regulation and regulatory activities of other financial intermediaries in order to increase the stability of the financial intermediaries and reduce systemic risk. Pointed feasibility of steps to create a unified body of regulation and supervision on the basis of the current system of regulation and supervision of the National Bank of Ukraine on micro-prudential level.

Key words: government regulation, banking supervision, banking regulation, macro-prudential supervision, micro-prudential supervision, central banks, institutional structure.

Постановка проблеми. Ефективна система банківського регулювання і нагляду суттєво впливає на стабільність діяльності як окремих банків, так і банківського сектора економіки в цілому. Особливого значення механізм державного регулювання банківської діяльності набуває в сучасний період – в умовах фінансово-економічної кризи, що суттєво вплинула на банківський сектор практично усіх країн світу, виявивши значні проблеми у діяльності багатьох банків, банкрутства яких зумовили необхідність перегляду інституційних та функціональних засад регулювання банківської системи.

Інституційне забезпечення трансформації системи регулювання діяльності банків у посткризовий період є важливим фактором ефективного реформування системи банківського регулювання і нагляду. Проблеми при регулюванні діяльності банківських установ, з якими зіштовхнулися в останні роки як розвинені країни, так і країни з ринками, що формуються, виявили значну роль інституційних чинників для забезпечення стабільного функціонування фінансово-кредитної системи. Тому формування адекватного інституційного середовища є важливою передумовою ефективною та стабільною діяльності банківського сектора економіки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інституційної трансформації системи регулювання діяльності банків досліджують у своїх працях багато вітчизняних вчених,

а саме: С. Аржевітін, І. Дьяконова, М. Коваленко, С. Лобозинська, В. Міщенко, С. Мошенський, О. Петрик, С. Науменкова та ін. Не зважаючи на значні здобутки в дослідженні питань оптимальної форми інституційного забезпечення регулювання банківської діяльності, не знайдено єдиного погляду в теорії і практиці як в Україні, так і у розвинених зарубіжних країнах оптимальних підходів щодо організаційної побудови системи регулювання фінансової та банківської діяльності, а також нагляду. Дискусійними залишаються окремі аспекти визначення ролі, функцій та сфер впливу і відповідальності окремих органів регулювання банківської сфери. Особливої актуальності набувають питання координації та взаємодії інститутів, наділених певними функціями банківського регулювання і нагляду в умовах посткризового розвитку економіки як нашої держави, так і провідних країн світу.

Мета статті – систематизація теоретико-методологічних та організаційно-методичних питань сучасного стану організації державного регулювання банківської діяльності в Україні, виходячи з положень теорії інституціоналізму.

Виклад основного матеріалу. Інституційна теорія (зокрема така її течія, як неоінституціоналізм) є одним з найбільш методологічно продуктивних напрямів економічної теорії кінця ХХ – початку ХХІ століття щодо дослідження змісту, напрямів та механізму реалізації системно-трансформаційних зрушень економіки загалом та фінансово-кредитної сфери зокрема. Це пов'язано з тим, що інституціоналізм як теорія орієнтується на комплексне і системне дослідження функціонування та розвитку економічних систем у широкому суспільному контексті, не обмежується лише ринком і притаманними йому механізмами та взаємозв'язками, а суттєво розширює предметне поле теоретичного аналізу міждисциплінарною взаємодією з іншими суспільними науками.

Теорія інституціоналізму в останні десятиріччя активно використовується у сфері економіки, позаяк використовує цілісний підхід до об'єкта вивчення, процеси і явища розглядаються в динаміці, з урахуванням закономірностей історичного розвитку, а людський фактор визнається однією з основних рушійних сил [1, с.7]. Об'єктом вивчення інституційної теорії є соціально-економічна основа господарської діяльності, а предметом – «аналіз взаємодії інститутів і структур, які їх забезпечують» [2, с.75].

Базовим методологічним принципом, що об'єднує ознаки теоретико-методологічної спорідненості усіх течій інституційної теорії, прийнято вважати використання інституційного методу [3, с.2], тобто аналіз інституцій є головним об'єктом дослідження, центральною та фундаментальною категорією інституційного аналізу. Теоретична інтерпретація дефініції «інституція» суттєво еволюціонувала протягом ХХ століття. Не зважаючи на це, існуючим визначенням даної категорії бракує чіткості та однозначності (за визнанням самих теоретиків інституціоналізму – О. Вільямсона, Дж. Ходжсона), тому потреба теоретичного обґрунтування суті категорії «інституція» стала предметом тривалої теоретичної полеміки [3, с.2].

Дж. Ходжсон трактує інституції як «довгострокові системи правил, що склалися та укорінилися, утворюють структуру соціальних взаємодій» [4, с.11]. З його точки зору, інституції визначають суть системи соціальних правил, а власне правила трактуються науковцем у широкому розумінні – як норми поведінки і соціальні конвенції, так юридичні та формальні норми. Джеффри Ходжсон правомірно вважає, що інституції, надаючи форму та логічну послідовність діяльності людини, створюють можливості для впорядкування мислення, очікувань та дій. Інституції залежать від думок і вчинків індивідів, проте не зводяться до них [4, с.12].

Для глибшого розуміння завдань нашого дослідження важливою є позиція Дж. Ходжсона щодо регулятивної ролі інституцій. Регулювання, на думку вченого, не є категорією, протилежною поняттю свободи, воно може бути і її союзником. Науковець стверджує, що сам факт існування правил передбачає обмеження. Проте інституції одночасно й обмежують поведінку, й розширюють можливості індивідів. Завдяки певним обмеженням можуть відкриватися нові можливості, з'являтися варіанти вибору дій [4, с.12]. Наявність такого позитивного зворотного зв'язку надає інституціям ще більшого значення при вивченні економічних процесів.

Американський вчений Олівер Вільямсон, лауреат Нобелівської премії з економіки в 2009 році, присудженої йому за дослідження у сфері економічних організацій, трактує

інституції як «... основні політичні, соціальні, правові норми, які є базою для виробництва, обміну та споживання» [3, с.2]. До структури інституцій О. Вільямсон однозначно включає фірми (організації), ринки і взаємні угоди, що є доволі дискусійним питанням.

Інший американський економіст Дуглас Норт, лауреат Нобелівської премії з економіки в 1993 році, засновник теорії інституційних змін, визначає інституції як встановлені у суспільстві «правила гри» чи створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми [5, с.17]. Д. Норт, на відміну від О. Вільямсона, розглядає інституції окремо від індивідів та організацій, зауважуючи, що «... потрібно чітко відрізнити правила гри від гравців» [5, с.23]. До основних функцій інституцій в економічному та соціальному середовищі вчений відносить спрямування взаємодії людей у певне русло, зменшення економічної невизначеності за допомогою структурування повсякденного життя, визначення та обмеження сукупності варіантів вибору для індивідів та ін. [6, с.51].

Д. Норт чітко структурував інституції на формальні й неформальні. До формальних інституцій науковець відносить офіційні, правові обмеження, які законодавчо, нормативно чи юридично закріплені (втілені) в суспільстві. До неформальних інституцій він зараховує існуючі неофіційні, неправові обмеження, – традиції, звичаї, культурні норми, неписані правила чи кодекси поведінки, ментальність та ін. Структурна взаємодія формальних і неформальних інституцій є важливою, позаяк неврахування звичаїв, традицій, ментальності індивідів певної країни (території) може призвести до суттєвого зниження дієвості інституційних перетворень і реформування певної сфери економіки.

У вітчизняній економічній науці чітко не розмежується економічний зміст дефініцій «інституція» та «інститут». Певної невизначеності у трактуванні даних дефініцій додали перші пострадянські переклади наукових праць відомих інституціоналістів (Т. Веблена, О. Вільямсона, У. Мітчелла, Д. Нортона, Р. Ріхтера, Дж. Ходжсона та ін.), у яких відбулася редукція категорій «інститут» та «інституція» (англійське слово «institution» було перекладене як «інститут»). Фактично суть інституцій українські та російські дослідники здебільшого ототожнювали з інститутами.

Не ставлячи за мету нашого дослідження детальне теоретико-методологічне обґрунтування даних категорій, враховуючи методологічний доробок зарубіжних і вітчизняних вчених, вважаємо доцільним трактувати інституції як систему правил, норм, обмежень (офіційних і неофіційних), певних рамок поведінки в суспільстві, що забезпечують досягнення оптимальної організації та координації поведінки суб'єктів економічних відносин. До інститутів ми відносимо закріплення цих правил, норм і обмежень у вигляді законів, установ, організацій та органів влади. Незважаючи на те, що окремі дослідники ототожнюють інституції з організаціями чи установами, вважаємо доцільним розмежувати категоріальний апарат, а при дослідженні інституційної організації регулювання банківської сфери вважаємо правомірним опиратися на наукові здобутки Дугласа Нортона і чітко відрізнити «правила гри» (інституції) від гравців (організацій, установ) [5, с.23]. Організації чи установи повинні створюватися як результат консолідації правил, норм, обмежень для досягнення суспільної мети, тому інституції недоцільно ототожнювати з організацією (установою), а інститути вважати правилами чи нормами.

Інституції мають властивість змінюватися з часом залежно від стану економіки чи потреб суспільства, а також виконують функцію регулювання соціально-економічних відносин. Результатом інституційних змін є трансформація економічного та соціального буття, що призводить до формування нових інститутів (зміни функцій існуючих) засобами примусового або вибіркового процесу. У суспільному розвитку інституції (правила, норми, традиції, обмеження) набувають форми інститутів (закон, організація, установа, органи влади, власність, регулювання та ін.), а інститутам необхідні інституції для формування поведінки економічних суб'єктів і забезпечення адекватного суспільним потребам економічного розвитку [7, с.147].

Враховуючи те, що у переважній більшості держав світу сучасна економіка розвивається як динамічна відкрита система, на яку суттєво впливає комплекс зовнішніх та внутрішніх факторів не лише суто економічного характеру, а й політичного, соціального та культурного, розроблена Д. Нортон методологія пізнання інституційних змін може виступати основою теоретичного пізнання та дослідження інституційної організації регулювання

банківської системи України в умовах необхідності здійснення економічних та інституційних трансформацій посткризового стану банківської системи.

У кожній країні світу органи державної влади суттєво втручаються у діяльність банківського сектора економіки. Це пов'язано з тим, що забезпечення стабільності функціонування на усіх стадіях економічного розвитку вважається основною вимогою суспільства до банківського сектора економіки. Масштабні негативні наслідки, спричинені кризовими ситуаціями у банківській системі (чи діяльності окремих банків), можуть бути руйнівними для національної економіки та соціальної стабільності в країні.

Можна виділити два основні компоненти впливу держави на функціонування банківських установ. З одного боку, держава намагається забезпечити стабільність банківської системи та безпеку діяльності банків, що проявляється у створенні державної системи гарантування вкладів громадян, підтримці ліквідності, безперебійності роботи банківської системи через належне виконання функції «кредитора останньої інстанції» центральним банком держави. З іншого, – держава здійснює вплив як на окремі банки, так і на банківську систему у цілому через механізм пруденційного регулювання діяльності банків, встановлюючи вимоги щодо підтримки необхідного рівня капіталу банків, показників ліквідності, максимальних розмірів ризиків у діяльності банку, а також надаючи органам банківського нагляду повноваження щодо застосування заходів впливу до банків, діяльність яких є надто ризиковою.

Сутність державного регулювання банківської діяльності полягає в тому, що механізм регулювання здійснюється, перш за все, в межах банківської системи та виражається у впливі органів банківського регулювання (зазвичай центрального банку) на комерційні банки. Тому науковий підхід до інституційної організації регулювання банківської діяльності можна розглядати як у вузькому, так і широкому розумінні залежно від кола суб'єктів, які здійснюють регулювання, мети їх регулятивної діяльності та виконуваних функцій.

У широкому розумінні до інституційної організації процесу регулювання банківської діяльності ми відносимо усі інституції (правила, формальні й неформальні норми, офіційні та неофіційні обмеження, традиції банківництва, правила економічної поведінки) та інститути регулятивного впливу на банківську систему держави (державні, недержавні, регіональні, міжнародні). У вузькому розумінні регулювання банківської діяльності можна розмежувати на державне й недержавне, залежно від повноважень суб'єктів регулятивного впливу.

Відповідно до мети і завдань даного дослідження основну увагу ми зосереджуємо на державному регулюванні банківської діяльності, що реалізується як в Україні, так і в більшості зарубіжних країн виключно державними інститутами через банківський сектор економіки. Впливаючи на діяльність комерційних банків як основних фінансових посередників, органи державного регулювання створюють певні правові та економічні умови їх функціонування. Важливо зазначити, що регулятивний вплив держави на банківську систему виключає можливість безпосереднього втручання в оперативну діяльність банківських установ, переважна більшість яких в Україні з приватною формою власності чи іноземним капіталом. Тобто превалує індикативний характер регулювання банківської діяльності над адміністративним, що визначає необхідність постійного розвитку та вдосконалення форм, методів та механізмів державного регулювання банківської сфери.

Науковий підхід до класифікації органів регулювання банківської діяльності, на наш погляд, потребує аналізу інститутів регулювання банківської сфери послідовно, виходячи з їх поділу на дві основні групи:

- 1) органи, до повноважень яких належить законодавче і нормативне регулювання банківської сфери;
- 2) органи, функції яких безпосередньо пов'язані з регулюванням діяльності банків та здійсненням банківського нагляду.

До функцій першої групи органів державного регулювання банківських установ ми відносимо лише законо- і нормотворчі функції. Завдання діяльності цих органів полягає у створенні загальних правил і умов діяльності банків на фінансовому ринку без можливості здійснення оперативного контролю чи застосування певних заходів впливу у випадках недотримання окремими банками встановлених законодавчими чи нормативними актами

правил чи обмежень. Фактично, державні органи регулювання при виконанні законо- і нормотворчих функцій впливають не на діяльність конкретних банків – учасників фінансового ринку, а на ринок в цілому. Безпосередній контакт регулятора з певною банківською установою відсутній, тобто вплив органів регулювання має в переважній більшості опосередкований характер і суттєво залежить від кон'юнктури фінансового ринку. Окрім того, обмеженість функцій органів регулювання банківської діяльності першої групи полягає також у тому, що навіть рішення про входження на ринок нових банківських установ (створення, процедура реєстрації нових банків) лежить поза їх компетенцією.

До другої групи інститутів державного регулювання діяльності банків належить система державних органів регулювання банківської сфери, принципи побудови якої, сфера впливу та функції регулятивних органів значно відрізняються у багатьох країнах. Кожна держава намагається створити таку структуру органів регулювання банківської сфери, яка б могла ефективно забезпечувати підтримку стабільності банківської системи, надійності банків та зниження ризиків у їх діяльності, захисту інтересів вкладників, створення конкурентного середовища у банківському секторі та ін. Для виконання цих завдань органи банківського регулювання і нагляду повинні бути наділені необхідними повноваженнями, визначеними на законодавчому рівні, не повинно бути дублювання функцій між різними органами. Тому розроблення адекватної методології та пошук ефективної моделі інституційної побудови органів банківського регулювання є актуальним питанням для науковців та практиків багатьох країн.

У відповідь на фінансову кризу, яка охопила більшість країн світу з 2008 року, багато країн (як розвинених, так і з ринками, що формуються) реформують систему інститутів регулювання діяльності банків. Ті ж країни, що здійснили таке реформування напередодні кризи, переглядають інституційну архітектуру регулювання ще раз.

Досвід зарубіжних країн дозволяє зробити висновок про відсутність єдиної ефективної моделі регулювання банківського сектора. Органи регулювання можуть бути різними за статусом, але серед них майже завжди основними регулятивними функціями і повноваженнями наділені державні органи. Інституційна побудова системи регулювання банківської діяльності та нагляду в тій чи іншій країні повинна відображати специфічні особливості політичного та соціально-економічного розвитку країни, її національні традиції, відповідати структурі фінансової системи певної країни тощо.

Практично в усіх країнах світу повноваження законодавчого і нормативного регулювання банківської діяльності належать вищим органам державного управління законодавчої та виконавчої гілок влади, а саме: парламентам, урядам і президентам. Визначальну роль серед цих органів відіграє парламент певної країни, оскільки діяльність банків більшості розвинених країн регламентується цілою низкою законодавчих актів, що встановлюють чіткі вимоги як щодо організаційно-правових, так і функціональних засад діяльності банків.

Для прикладу, в Європейському Союзі інститутами, відповідальними за директивне та нормативне регулювання банківської сфери, є Європейська комісія, Європейський парламент і Європейський комітет міністрів фінансів. Усі ці інститути здійснюють діяльність, спрямовану на прийняття уніфікованого законодавства для країн-членів Європейського Союзу з питань регулювання діяльності банківських установ.

Європейська комісія, опираючись на підтримку чотирьох комітетів (Європейського банківського комітету, Європейського комітету з цінних паперів, Європейського комітету зі страхування та пенсійного забезпечення у країнах-членах ЄС, Європейського комітету по фінансових конгломератах), виступає із законодавчою ініціативою та здійснює розроблення нормативних документів у сфері регулювання банківської діяльності, що повинні бути імplementовані в країнах-членах ЄС [8, с.51]. Закони проходять процедуру погодження шляхом спільного рішення за участі Європейського комітету міністрів фінансів (ECOFIN) і Європейського парламенту [9, с.36].

З 1 січня 2011 р. в Європейському Союзі набула чинності нова структура органів регулювання і нагляду, що базується на двох основних принципах:

1) макропруденційному нагляді – його основою є аналіз макроекономічних показників з метою підтримки стабільності фінансової системи Євросоюзу в цілому, зниження системних ризиків;

2) мікропруденційному нагляді – полягає у регулюванні діяльності фінансових установ на індивідуальній основі.

Макропруденційний нагляд здійснює Європейська рада з системних ризиків (ESRB – European Systemic Risk Board), а мікропруденційний нагляд здійснює Європейська система фінансових регуляторів (European System of Financial Supervisors – ESFS), що охоплює існуючі національні органи регулювання, а також три новостворені Європейські органи регулювання і нагляду за секторами (банківським, страховим та фондовим): Європейський банківський орган (European Banking Authority – EBA), Європейський страховий і пенсійний орган (European Insurance and Occupational Pensions Authority – EIOPA), Європейський орган регулювання ринку цінних паперів (European Securities and Markets Authority – ESMA) [10].

При формуванні моделі державного регулювання діяльності фінансових посередників в Україні важливо враховувати досвід країн Євросоюзу, а також значний вплив як національних, так і глобальних чинників. До основних національних чинників можемо віднести: розвиток інститутів фінансової системи держави, зокрема діяльності фінансових посередників (страхових компаній, кредитних спілок, інвестиційних фондів тощо), що також потребують ефективного регулювання; потребу забезпечити стабільність і надійність банківського сектора після кризи; необхідність посилення інституційної, операційної та фінансової незалежності органів регулювання; бажання держави приєднатися до різних міждержавних організацій (Світова організація торгівлі, Європейський Союз, «Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням доходів – ФАТФ») та міжнародних угод («Міжнародної конвергенції щодо вимірювання та вимог до капіталу – Базель II», «Нових банківських стандартів капіталу і ліквідності» – Базель III).

Глобальні чинники визначають необхідність державним органам влади брати безпосередню участь у регіональних і міжнародних організаціях. Поява різноманітних регіональних угруповань з наднаціональною системою регулювання (Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції і розвитку, Світова організація торгівлі) зумовлює потребу в перегляді інституційного забезпечення національної системи регулювання банківської сфери, поповненні національних інститутів у зв'язку з процесами фінансової глобалізації відповідним способом мислення, традиціями регулятивної діяльності, можливостями співпраці й обміну інформацією з міжнародними організаціями тощо.

Висновки. З метою підвищення ефективності системи банківського регулювання і нагляду в Україні, доцільно поетапно трансформувати інституційну основу регулювання діяльності банків у напрямку виокремлення макропруденційного і мікропруденційного регулювання. Враховуючи вплив як національних, так і глобальних чинників на формування інституційного середовища регулювання банківської діяльності, а також досвід регулювання і нагляду за діяльністю інститутів кредитної системи в Україні, можемо зробити висновок про необхідність координації діяльності органів регулювання банківської сфери та інших фінансових посередників, позаяк структура органів державного регулювання діяльності банків в Україні є доволі розгалуженою.

Питання вдосконалення системи регулювання і нагляду в напрямку створення макропруденційної системи регулювання діяльності фінансових посередників є актуальним. Його завданням повинно бути забезпечення стабільності фінансового сектора в цілому, а також зниження системних ризиків на основі аналізу макроекономічних показників. Доцільними є розроблення і поетапна реалізація заходів щодо створення єдиного органу регулювання і нагляду на базі діючої системи регулювання та нагляду Національного банку України на мікропруденційному рівні.

Conclusions. In order to improve the effectiveness of banking regulation and supervision in Ukraine we should gradually transform the institutional framework of regulating the bank's activities and divide the system of regulation on micro-prudential and macro-prudential regulation. Given the impact of both national and global factors on the institutional frameworks of banking regulation and the experience of regulation and supervision of credit institutions in Ukraine, we can conclude that

coordination of bank's regulators and other financial intermediaries are necessary, because the structure of government regulators of banks in Ukraine is quite extensive.

Question of improving regulation and supervision in the direction of a macro-prudential regulation of financial intermediaries is important. Its objective should be to ensure the stability of the financial sector as a whole, as well as reducing systemic risk by analyzing macroeconomic indicators. It is important to design and phased implementation of measures to create a single body of regulation and supervision on the basis of the current system of regulation and supervision of the National Bank of Ukraine on micro-prudential level.

Використана література

1. Гончарова, Н. Інституційна теорія і розвиток економіки України [Текст] / Н. Гончарова // Наукові записки. Серія: Економіка. – Т., 2008. – Вип. 22. – С.7–9.
2. Олейник, А.Н. Институциональная экономика: учебное пособие [Текст] / А.Н. Олейник. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 416 с.
3. Гайдай, Т.В. Методологічні засади аналізу інституційних перетворень перехідної економіки / Т.В. Гайдай [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uapdf.docdat.com/pars_docs/refs/4/3249/3249.pdf
4. Ходжсон, Джеффри. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории; пер. с англ. [Текст] / Джеффри Ходжсон. – М.: Дело, 2003. – 464 с.
5. Норт, Дуглас. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики; пер. с англ. А.Н. Нестеренко [Текст] / Дуглас Норт. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
6. Гайдай, Т.В. Теорія інституційних змін Д. Норта та проблеми перехідних економік [Текст] / Т.В. Гайдай // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2010. – Випуск 38–1. – С. 50–55.
7. Шпикуляк, О.Г. Институціоналізм як методологія міждисциплінарного пошуку в економічній теорії [Текст] / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С. 141–147.
8. Линников, А.С. Правовое регулирование банковской деятельности и банковский надзор в Европейском Союзе: монография [Текст] / А.С. Линников. – М.: Статут, 2009. – 190 с.
9. Банковский надзор. Европейский опыт и российская практика: пособие, подготовленное в рамках проекта «Обучение персонала центрального банка – этап III»; Под. ред. М. Олсена [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecb.int/press/pr/date/2005/html/bankingsupervisioneurussia2005ru.pdf>
10. Recent Development in Supervisory Structures in the EU Member States (2007-2010). – European Central Bank. – October 2010. – 24 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ecb.int/pub/pdf/other/report_on_supervisory_structures2010en.pdf.